

GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ.

— Emlékbeszéd a Magyar Paedagogiai Társaságnak 1932 okt. 15-i ülésén. —

I.

A világháború nyomán az emberiség életével és kultúrájával szemben valóságos apokaliptikus hangulat uralkodott, a legyőzött országokban a lemondásnak és kétségnek fáradt, mindjobban csak bíráló lamentációja hangzott. Az ész, amely az emberi életet és kultúrát válságba rántotta, amikor fenéig elracionálizálta és eltechnizálta, most ugyanezt az életet és kultúrát kíméletlenül elemezni kezdte s a maga elégtelenségéről meakulpázott. Az ész merész lendülete a fiatalos erőből fakad, tele hittel a maga megváltó erejében. A történelem bizonyos csomópontjain azonban a csalódás hangulata fogja el, mert látja, hogy eszményeinek elérése egyedül saját magának, az autonóm észnek eszközeivel lehetetlen. S ekkor következik be tipikusan a kor szellemének szkeptikus, majd misztikus fordulata, a pascali *ordre du cocur* követelése. A világháború után, amely a népek szenvedési kapacitását kimerítette, az egyetemes fáradtságból és nyomorúságból természet-szerűen fakadt fel a *kultúrpeessimizmus*, mely az „Untergang des Abendlandes“-nek sötét képeitől feketéllik.

A kultúrának ezzel a maró elméleti kritikájával azonban szöges ellentétben állott a világháborút követő évtizedben az egyes nemzetek *kultúrpolitikai lendülete*. Amikor az elméleti gondolkodók az emberi kultúra alkonyáról sóhajtoztak, ugyanakkor a nemzetek gyakorlati ösztöne, szellemi életereje világszerte a kultúrának eddig soha sem látott tudatos és terveszerű irányításába és fejlesztésébe fogott, minden erejét összeszedte olyan hatékony kultúrpolitika megteremtésére, amelynek célja a nemzet összes szellemi erőinek és értékeinek fokozatos kifejlesztése. Kulturális költségvetésüket a békebelivel szemben mindenütt megkétszerezték, megháromszorozták, az új nép-, közép- és szakiskoláknak óriási tömegét állították fel, a tankötelezettség határát több esztendővel felemelték, a felnőttek oktatásáról hivatalosan gondoskodtak, új egyetemeket és szakközpontokat alapítottak, tudományos kutatóintézeteket létesítettek, nagy számban új művészeti intézményeket, múzeumokat s könyvtárakat emeltek. A nemzetközi tudományos és művészeti kapcsolatokat és együttműködést is mind hatékonyabban kezdték ápolni. Minden országban a huszas években az anyagi erőkhöz mérten, sőt jóval túl megfeszített szellemi építkezés folyt.

Gróf Klebelsberg Kunónak halhatatlan történeti érdeme, hogy ebbe a nagy szellemi építkezésbe Európa nemzetei közül azt, amelyet a világháború leginkább porba sujtott s testében-lelkében leginkább szétmarcangolt, nagy céltudatossággal belekapcsolta. Egy sem volt Európa államférfiai közül, aki tervszerűbben s nagyobb odaadással iparkodott volna feloldani a sötét elméleti kultúrpeszimizmusnak s az erőtlő duzzadó gyakorlati kultúrpolitikának most vázolt paradoxonát.

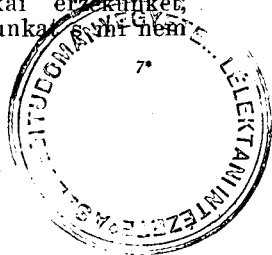
Világosan látta ugyanis, hogy a kultúrát nem az önmagát boncoló ész, a kritizáló elmélet teremti, hanem az öntudatlanul feltörő alkotóerő, amely ösztönösen hisz az életnek magasabb értelmében, a kultúrának: vallásnak, erkölcsnek, tudományak, művészetnek értékeiben és eszményeiben. Az ész minduntalan csődöt mond, de azért tovább gondolkodik; az akarat minduntalan megbénul, de azért tovább cselekszik. Nem az alkotás létjoga és értelme felől való logikai elmélkedés, hanem az ösztönös *cselekvő hitnek* és *alkotó vágy*nak fauszti ereje a kultúra igazi lendítő kereke. Klebelsberg tetterőtől feszülő, mindig cselekvésre beállított aktív lelki alkata eleve *optimistává* avatta, aki hisz a legkétségbeejtőbb helyzetben is a nemzet magasabb történeti hivatásában s ezt a missziótudatot nagy sugalmazó erővel bele is tudja sugározni a lelkekbe. A szellemnek erejébe, a kultúrának az anyagot is mozgató hatalmába vetett mélységes hite kultúrpolitikájának legfőbb lelki forrása.

Klebelsberg egész szellemének második alapvonása, hogy finoman megérezte a korszellem egyetemes törekvéseit, különösen a *demokrácia* kultúrpolitikai követelményeit. Az extenzív kultúrpolitikának világszerte erős lökést adott a széles néptömegeknek egyre fokozódó politikai hatalma. Klebelsberg lelkét valóban mélyen áthatotta az a kultúrpolitikai cél, hogy a népoktatás és népművelés fejlesztésével a szellemi javakat igazságosabban ossza el a társadalmi rétegek között, hogy a nagy földművelő és iparos munkástömegeket a művelődés eszközeivel a bennük szunnyadó szellemi erők kifejtéséhez s ezzel fokozottabb kereseti lehetőséghez, okszerűbb gazdálkodási módokhoz, emberibb életigényekhez s a politikai jogok öntudatosabb gyakorlásához juttassa. Az egészséges politikai demokrácia legfőbb forrása az ő szemében a kultúr-demokrácia volt. Ezért alkotja meg a tanyaiskolai törvényt, melynek következtében több mint 5000 népiskolai tantermet és tanítói lakást épít; ezért szerkeszti meg a nyolcosztályú népiskolára vonatkozó törvényjavaslatot, röstellve, hogy ma már Európában Magyarország az egyedüli állam, ahol a mindennapi iskolai kötelezettség csak hat esztendőre korlátozódik; ezért szaporítja tetemesen az önálló mezőgazdasági népiskolák számát, szervezi meg a népművelést, állít fel 1500 népkönyvtárat. Több népiskolát létesít nem egészen tízéves minisztersége alatt, mint amennyi 1867-től 1918-ig, tehát a kiegyezés fényes korszakának felszázada alatt jött létre.

Nagy halottunk kultúrpolitikájának harmadik kútfeje, hogy tisztán látta, mennyire felismerik a nemzetek a fejlettebb és társadalmilag egyneműbb kultúrában rejlő *politikai hatalmat*: minél műveltebb egy nemzet, annál nagyobb a többi népre való befolyása és szellemi expanziója, annál öntudatosabban, tervszerűbben, hajlékonyabb alkalmazkodással tud gazdálkodni, annál vagyosabb és tekintélyesebb a népek családjában. A műveltségi felsőbbség előbb-utóbb egyben nemzetközi értékű politikai fölényt is jelent. Ezért a legyőzött és megcsónkított államoknak minden erejüket meg kell feszíteniök, hogy mai tragikus helyzetükben kultúrájuk színvonalát megtartsák, sőt fejlesszék. A győző s nagy területekkel gyarapodott újfent keleteurópai államok a parvenü mohóságával iparkodnak a régi kultúrájú államokat utóléni s századok történeti hiányait pótolni. Mert az, ami egy nemzetet nemzetté avat, éppen a kultúrája, a közös szellemisége és értékelfogása, illetőleg az egyén szempontjából a nemzet kultúr-közösségéhez való tartozás tudata. Ennek a közös tudatnak fejlesztése a művelődésnek, az iskolának új és hatékony szervezése útján a modern államok kultúrpolitikai lendületének egyik legfőbb forrása. Valóságos kultúrpolitikai verseny indult meg a nemzetek között. Nemzetközi fórumok előtt, a mindsűrűbben rendezett nemzetközi kongresszusokon és kiállításokon egymás tudományát, művészetét, technikáját összemérik, iskolaügyük fejlettségét egybevetik, büszkén mutatva arra, mennyire ütik meg már a pusztá hatalmi állammal szemben a magasabbrendű kultúr-állam mértékét.

Klebsberg erre a kultúrában való nemzetközi versenyre akarta előkészíteni a magyarságot a népiskola- és középiskolaügy fejlesztésével, de főkép a magasabb tudományos kultúrának eddig nálunk példátlan kiépítésével. Megható az a páratlan odaadás, igazi platonai Erósz, amellyel fölépíti a szegedi és debreceni egyetemet, megteremti a külföldi kollégiumokat, hogy a nemzetnek európai szellemi vezérkara legyen, fölláltítja a svábhegyi csillagvizsgáló s a tihanyi biológiai intézetet, megszervezi a természettudományok és technika fejlesztésére a Széchenyi Tudományos Társaságot, összekapcsolja a nagy közgyűjteményeket Gyűjteményegyetemmé, hajlékot ad a Néprajzi Múzeumnak, kiépíti a Nemzeti Múzeumot, a XX. század magyar festőinek gyűjteményével kiegészíti a Szépművészeti Múzeumot, lehetővé teszi a debreceni Déry-múzeum felállítását. A kultúrpolitikának nálunk új ágát teremti meg: a tervszerű *tudománypolitikát*, vigyázva arra, hogy mindig több legyen benne a tudomány, mint a politika.

A nemzet magasabb feladatainak szögéből különösen érzi a *külfölddel* való kulturális kapcsolatok elmélyítésének jelentőségét. Mélyen meg volt győződve arról, hogy ha ilyen kapcsolatokkal régebben is rendelkezünk volna, Trianon is máskép üt ki számunkra. Az osztrák diplomácia elhomályosította külföldön önállóságunkat, gyámsága eltompította külpolitikai érzékünket, egyoldalúan német orientációra állította be látásunkat, mi nem

éreztük szükségét a politikai és kulturális téren komoly szellemi munkával tervszerűen szervezett külföldi kapcsolatoknak. A nagyvilág semmit sem tudott rólunk s nekünk sem volt alapos ismeretünk róla. Most, a nagy katasztrófa után, kénytelenek vagyunk a magunk lábán járni, érdekeinket a nagyvilág fórumai előtt védelmezni, magunknak barátokat szerezni, sorsunk igazságtalanságáról s európai veszedelméről a külföldet felvilágosítani, a ránk kényszerített béke revíziójának útját előkészíteni. Klebelsbergnek nagy világismerete, szívós energiája és diplomáciai érzéke Collegium Hungaricum-okat alapított a nagy világvárosokban, nagyszámú külföldi ösztöndíjat szervezett, úgy hogy többszáz magyar ifjút szórt szerte a nagyvilágba. Helsingforstól San Franciscóig, a jövőben a magyarságnak külföldön minden irányban tudatos erőpontjai legyenek, akik ismerik az illető nemzet lelkét, tisztában vannak a nemzetközi pszichotechnikával, amelynek alapján tartós és cselekvő barátokat szerezhetnek nemzetünknek. Ezen az úton akarta kitűnő diplomáciai érzékű kultúrpolitikusunk a rólunk táplált nemzetközi közvéleményt fokozatosan átformálni a Bach-korszaknak s az ellenséges nemzetiségi propagandának azokkal a hitelrontási akcióival szemben, melyek a magyarságot mindig mint Európába betolakodott, kultúrára nem képes, vad, rakoncátlan és rendzavaró ázsiai népet feketítettek be. Ezért ő maga többször esodálatraméltó fizikai és szellemi ubiquitással fejtette ki a magyar mult és jelen kulturális értékeit és jelentőségét a berlini és a római egyetemen, a bécsi s a varsói tudományos akadémián, a helsingforszi és dorpatyi egyetemen és Stockholm tudományos köreiben tartott előadásaiiban, amelyek a nemes értelemben vett kultúrpropagandának s a külföldi kapcsolatok elmélyítésének leghatékonyabb eszközei voltak.

II.

Rajban repülő eszméit először rendszerint látszólag pillanat-szülte beszédekben vagy cikkekben, gondolathullámaikat frissen lefölvözve, rögzítette meg. De ha ezek mélyére tekintünk, csakhamar felfedezhetjük mögöttük az egységes, átfogó gondolatrendszert, az elvi tudatos állásfoglalást, melynek a részletekben való kifejtésével közvéleményt iparkodott teremteni a nemzet lelkében. A kultúrának, másrészt az emberiség és a nemzet életének mély kapcsolatait, ezek részletkérdéseit mindig magasabb kategóriák alá, széles horizontba, nagy társadalmi és történeti világösszefüggésekbe állítva iparkodott felfogni. A konkrét tények és szükségletek elemzésében szilárd elméleti szempontokra támaszkodott ugyan, de mint gyakorlati érzékű, az életértékek iránt különösen fogékony államférfiútól távol állott az, hogy a kultúrpolitikának valami abszolút dogmatikáját szerkessze meg: e helyett terveit és gondolatait hajlékonyan a nemzet közvetlen szükségleteihez, a meglevő viszonyokhoz s a korszellemnek finom intuícióval megérett egyetemes törekvéseihez simította.

A kultúrpolitikát azonban csak a nemzeti újjászületés egyik, bár igen fontos eszközének tekintette. Sasszeme messzebb és egyetemesebben látott. A közgondolkodást fel akarta rázni petyhüdségéből és egy szervesen összefüggő politikai ideológiának akarta megnyerni. A magyar nacionalizmus kereteit az új viszonyokhoz mérten új tartalommal törekedett megtölteni, a régi sarkából teljesen kifordult bel- és külpolitikai helyzetéhez szabni. Ezt az új magyar lelket formálni hivatott ideológiát nevezte *neonacionalizmusnak*. Mit jelent ez az új nemzeti program? Maga e kérdésre így felel: „A pozitív, az aktív, a produktív, a konstruktív emberek szolidaritását; a munkás, az alkotó emberek szent összefogását a rombadőlt haza újjáépítésének nagyszerű munkájában; öntudatos összefogást a kritika túltengésével, a hiperkritikával s általában a negatív emberekkel szemben. A neonacionalizmus a korábbi idők szónokló, ünneplő, civódó és kesergő hazaszeretetével szemben a munkás hazaszeretetet hangsúlyozza. Éppúgy szembeszáll a jogosulatlan önámítással, mint a nemzet önbizalmának kishitű lefokozásával; éppúgy szembeszáll a naiv optimistákkal, mint a baljósokkal s a kétségbeesés apostolaival. Elsősorban a *tudás* erejével meghatványozott munka kultuszát iparkodik szolgálni“.

Ezekben a szavakban benne van Klebelsberg egész politikai és közéleti világnézetének szelleme: az *aktivizmus*. Cselekvés, munka, alkotás, teremtő lendület, — ezek az életfejlődés egyedüli pozitív indítékai, az egyéni és nemzeti evolúció mozgatóerői. Mindazt ápolni akarja, ami a nemzet lelki készletéből ezeket szolgálja; s mindazt ki akarja irtani, ami ezek kibontakozását gátolja. Ennek a lélekformáló munkának feltétele a nemzeti lélek állapotának helyes diagnózisa. Ezt a történelem tanulásaiból iparkodik megállapítani. Átbúvárolja a nemzet multját, hogy rátapintson a nemzet tipikusan visszatérő hibáira, amelyek nagy válságokba sodorták. Mintegy a nemzet történelmi kórbonctana alapján akarja felismerni a jellegzetes hiányokat és bűnöket, hogy tervszerűen szállhasson velük szembe.

Ilyen lelki történetpatológiai vizsgálódása alapján három káros ember-típust rajzol meg: a *passzív* magyart, a patópálya-típust, aki csak magának él, dologtalanul s egykedvűen nézi a maga és a közösség sorsát; a *negatív* magyart, akiben a tagadás szelleme testesül meg, csak a kritikában, a mások munkájának lebecsülésében éli ki magát anélkül, hogy valaha is pozitív terven törné a fejét, a bús-kesergő szónoklat már hazafias tett a szemében; s végül a *destruktív* típust, aki már nemcsak tagad, de egyenesen rombol, minden történelmi talajt kirúgva lábai alól, kigagyal egy „észszerű“ társadalmi rendet s ennek megvalósítása érdekében a nemzet valamennyi hagyományát sárba tiporja. Ezekkel szemben Klebelsberg megszerkeszti az újmagyar ember-típus eszményeit: az *aktív* ember örömét a munkában leli, melyben egyszersmind az egyénfölötti, magát halhatatlannak akaró nemzet iránt való kötelességét érzi; a *pozitív* magyar nem a csak

bíráló, rohamozó modorú retorikában, hanem a közállapotoknak cselekvés útján való javításában, komoly reformokban, termékeny munkában éli ki szellemi erejét. Klebelsberg igazi eszménye azonban a *produktív* ember, kinek életformája a teremtés, az alkotás: finoman megérzi a nemzet s a kor szükségleteit s konstruktív szelleme csakhamar megtalálja ezek legalkalmasabb kielégítési formáit. Alkotóképesség és fanatikus tetterő, — ez a produktív lélek titka. Ezt az emberideált szerkeszti meg Klebelsberg a legtöbbször s a legnagyobb szeretettel: öntudatlanul a maga lelke állott neki modellül.

Akkor egészséges a nemzet lelke, ha az utóbbi három típus van benne többségben; akkor sikeres a nemzetnevelés, ha minél több embert tud ezek mintája szerint kiformalni. Csakis a termékeny munka, a teremtő alkotás az igazi élő hazafiság: minden egyéb pusztá szó. A haza földjén csakis a művek, az alkotások képviselik a végleges, a nemzettől többé el nem vitatható honfoglalást. „Egy nép — mondja — csak azzal szerez jogot ahhoz a földhöz, amely hazája, ha ezt halhatatlan művekkel magához, nemzeti génuszához kapcsolja. A haza földjére ontott véren kívül a művek és alkotások azok, amelyek révén a nemzet magát a haza földjével elválaszthatatlanul jegyzi el. A művek és alkotások képviselik a jegygyűrűt.“ A munka himnusza, a *Canto del lavoro* volt az örökké tevékeny Klebelsberg legkedvesebb dala, melyet legjobban szeretett idézni, nemcsak szóban, de elsősorban cselekvésben.

Amikor Klebelsberg a munkában látta az egyéni és nemzeti élet lényegét, ne higyjük, hogy mint kultúrpolitikus, egyoldalúan csak a szellemi javakat teremtő munkára gondolt. A szellemi munkát a legszorosabb kapcsolatba iparokodott hozni a gazdasági élet kérdéseivel: *kultúrpolitika és gazdaságpolitika az ő felfogásában válthatatlan egység*. A nemzet fejlődésének két egyenlő rangú és egymástól el nem választható tényezője a *vagyonosodás* és a *műveltség*. Anyagi jólét nélkül nem fejlődhetik ki számottevő műveltség; de szellemi kultúra híján nem bontakozhatik ki anyagi kultúra sem, mert hisz az anyagot is a szellem mozgatja. A gazdasági fejlődésnek is nélkülözhetetlen feltétele az éssznek kezdeményező ereje és csiszoltsága, találékonysága és alkalmazkodó képessége, az érzelmenek kötelesség- és felelősségmélvsége, az akaratnak alkotóvágya és szívós kitaratása. Naiv gondolat a gazdasági élet prioritása a műveltséggel szemben; a kettő párhuzamosan fejlődik, egymásnak kölcsönös hajtóerői. Mikép valósítható meg az „előbb vagyonosodjunk, aztán lesz pénz az iskolákra“ népszerűen hangzó ígéje, ha írni-olvasni nem tudó tömegek gazdálkodnak apáik kezdetleges módján ma, a termelést megsokszorosító technika korában? Hogyan gazdagodjunk és legyünk versenyképesek a szomszédos nemzetekkel szemben, ha a magyar tömegek általános műveltségi szintjét nem emeljük s őket modernbb mezőgazdasági és ipari ismeretekkel és készségekkel fel nem szereljük? Mert „ma nemcsak fegyveres mérkőzésre

kell gondolni — hangsúlyozta Klebelsberg —, hanem a népek gazdasági mérközésére, gazdasági versenyére is... A motor és traktor korában, mikor az agrokémia beleviszi a vegytant a mezőgazdasági üzembe, nem sok köszönet lesz az olyan kisgazda és béres munkájában, aki nem tud mást, mint egy picit írni, olvasni és számolni. Annak eldöntéséhez, hogy adott időpontban kifizeti-e magát ilyen vagy olyan állatnak hízalása, elég nagy kommerciális tájékozottság szükséges, aminek elég magas tömegműveltség az előfeltétele. Valóban rosszul állanánk, ha a rádió és repülőgép korában, mikor a fejlődés üteme szédítő, a magyar kultuszminiszter a kiegyezés kora intézményeinek pusztá konzerválására szorítkoznék és nem kreálná azokat az intézményeket, amelyeket a haladó kor megkövetel. Nagyon sokat alakítunk át és sok újat kell majd a jövőben is létrehozunk, nehogy egy szellemi Trianon elé vigyük a nemzetet". Ezért vet nagy súlyt Klebelsberg a gazdasági ismeretekre a népiskolák tantervében, ezért szaporítja az önálló mezőgazdasági népiskolák számát s szervezi meg a felső mezőgazdasági iskolatípust, ezért van különös figyelemmel a gyakorlati műveltséget nyújtó polgári iskolára, külföldi ösztöndíjak adományozásánál a gazdasági és technikai szempontokra.

Azok, akik a gazdaságpolitika elsőségét hangoztatják, rendszerint optikai csalódás áldozatai. Csak azt nézik, hogy a gazdasági beruházások viszonylag rövid idő alatt meghozzák a maguk kézzelfogható kamatait. De megfeledkeznek arról, hogy a kultúrpolitikai beruházások sem improduktívak, ezeknek is megvan a maguk bő szellemi aratása, csakhogy ez hosszú évek mulva vehető észre. A kultúrpolitika a maga iskoláival, ösztöndíjaival, kutatóintézeteivel a jövőnek dolgozik és csak egy évtized vagy még nagyobb idő mulva érezteti a nemzet életében komoly hatását, amikor az új népiskolába járó nemzedék felnő, a külföldön tanuló ifjak vezető állásokba kerülnek, nemzetközi összeköttetéseiket gyümölcsösíthetik stb.

E ponton érte a legtöbb vád a nagy minisztert. „Ha nem fejlesztette volna ki — mondják — a vidéki egyetemeket, nem volna ma akkora főiskolát végzett szellemi proletariátus.“ De kérjük: a középiskolát végzett ifjúság nem tódult volna-e az új egyetemek helyett a régi egyetemekre és főiskolákra? Nem lenne-e ma az előbbieket nélkül is ugyanakkora számú állástalan ifjúságunk? Az ok nyilván nem a hibás egyetemi politika, hanem Trianon s az egyetemes korszellem, a főiskoláknak világszerte tömeges megszűlése. Német-, Francia- és Angolország is ugyan-ezzel a társadalmi betegséggel kénytelen megküzdeni.

Vádolják azzal is, hogy a magas tudományos kultúra miatt elhanyagolta a népoktatást, nem vigyázott a kultúra egyes ágainak fejlesztésében a helyes arányosságra. Ámde a majdnem tízéves minisztersége alatt beruházásokra költött 98 millió pengőből 53 milliót juttatott a szoros értelemben vett népoktatási és népművelési célokra. Utolsó költségvetésének 120 millió pengőjéből 46 millió volt előirányozva a népoktatásra. Vádolják, hogy

„tékozló kultúrpolitikát“ üzött s ezzel a gazdasági összeomlás oka. Ámde ha szigorú kritikával összeadjuk azokat az összegeket, amelyeket túláradó tettvágya, élénk fantáziája s renaissance-egyénségének művészi hajlama a valóságos viszonyokhoz nem mérten fölösleges módon túlzott méretben alkotott, alig jutunk rá többre két-három milliónál. De ezzel is magyar munkáskezeket táplált, magyar művészeknek adott munkalehetőséget. Halkan fölvehetjük a kérdést: megvolna-e ma is mindaz a pénz, amelyből ez a nagyszabású államférfi maradandó alkotásokat teremtett, ha egykedvűen és szürkén csak a folyó ügyek elintézésére szorítkozik? A pénz nem volna meg, a gazdasági válság épp-úgy a nyakunkba szakadt volna, mint mindenütt a kerek világon. De nem lenne teleszórva kis iskolákkal az Alföld, amelynek analfabétái számára az 1825. évi országgyűléstől kezdve hiába sürgettek nagyobb számban népiskolát; nem díszítené egy sereg városunkat új középiskolai épület, sok községünket polgári iskola, amely más országok nyolcosztályos népiskoláját pótolja; nem szolgálná a magyar nagy néptömegek egészségügyét a három vidéki egyetem klinikai telepe, nem kapcsolódtunk volna bele az európai és amerikai tudományosságba, nem vizsgálná az ég tüzeit a svábhegyi obszervatórium, nem jönnének hozzánk messze külföldről biológiai kutatásokra, nem tudtuk volna a nemzetek olimpiászán megmutatni a magyar erőnek, akarataknak és ügyességnek elsődrendű hatalmát. Klebelsberg nem a pillanatnak, hanem a messze jövőnek dolgozott. Művei messze túlélnek ennek a nemzedéknek történeti epizódját: iskoláiban századok mulva is tanulnak, klinikáin akkor is majd gyógyítanak, laboratóriumában akkor is majd kísérleteznek, amikor ez a nemzedék, amely a kritikának annyi mérges nyilát lőtte rá, már régen elporladt.

III.

Klebelsberg azért tudott oly rajongó munkakedvvel a magyar jövőért dolgozni, mert kitűnően ismerte a multat s így érezte mint államférfi a történeti felelősséget. Csodálatos, hogy a magyar édesanya szerető lelke és a dunántúli környezetnek sugalmazó ereje milyen izzó hazaszeretető magyarrá nevelte azt az indigenát, akinek csak atyja lett magyar állampolgár. Családjának több tagja öntözte vérével e hon földjét: a XVII. században az egyik az érsekújvári ütközetben, a másik Buda visszafoglalásánál harcol a török ellen, az előbbi báróságot, az utóbbi grófságot nyer hősiessége jutalmául. Gróf Klebelsberg Ferenc sokáig a monarchia pénzügyminisztere s mint ilyen tárgyalt Széchenyi Istvánnal a dunai gőzhajózás ügyében. S az osztrák ősök utóda egyik legjelentékenyebb fajszerető magyar államférfi, akinek gyakorlati tettereje és sok alkotása új útra tereli a magyar kultúra fejlődését s aki elméleti hajlamait a magyar mult vizsgálatában éli ki. Amikor a nagy világkatasztrófát követő békeparancs a nemzetet széttépi, Klebelsberg szuggesztív ereje önt

leket a magyar történelem kutatóiba, ő szervezi meg céltudatosan a magyar történelmi kutatást s tűz eléje új célokat. A nemzet kevés tagjában élt oly mély történelmi tudatosság, a magyar multnak oly alaposan átélt ismerete, mint őbenne. Mi igazolja a magyarság történelmi létét, fennmaradását és jövőjét az emberiség nagy drámájában? — ez volt történelmi alapproblémája, egyszersmind kultúrpolitikájának is háttere. Az ő történelmi tudatossága nem folytonos hátratekintés, a történelmi kátyúk termékellen és öncélú kultusza, nem elvénhesztő hisztorizmus, hanem a fejlődés folytonosságába, az idők tovarobogó árjába való tudatos beállás, a mult vonalának a jövőbe való kihúzása, a jövőbe való tervszerű friss előretörés. Nem a jelen pillanataiban, hanem évszázadokban gondolkodott, olyan történelmi feladatok és nemzeti aspirációk tervszerű gondolatai hatották át, amelyek a nemzet fennmaradása és fejlődése szempontjából századokat karolnak át, függetlenül az egyes nemzedékek változásától s az idő tovasikló hangulati hullámaitól.

Eppen elmélyült történelmi érzéke a forrása annak, hogy annyira hangsúlyozta a sajátos magyar nemzeti karakter megővésének jelentőségét az irodalomban és képzőművészetben: meg akarta őrizni a specifikus magyar népi hagyományt, a faj szellemi erejét minden téren. Az íróktól és művészektől a magyar bérc és róna, a magyar élet, a magyar történet, a magyar faj lelkének benső kifejezését követelte, annak mély és önkénytelenül megkapó megéreztetését, mi ez a magyar föld és sors minden magyar ember számára. Jól tudta, hogy a külföld is nem azt keresi irodalmi, képző- és zeneművészeti alkotásainkban, ami kozmopolita, hanem ami sajátosan magyar levegőt, magyar hangulatot és ízlést lehel, aminek másutt nincsen párja.

Ezt a szellemet az észnek mindenütt egyforma, nemzetközi logikai síkján felépülő tudományos kutatásba is átsugározni iparkodott. Gondosan kereste azokat a tudományos feladatokat, amelyeket éppen a magyar géniusznak kell megoldania, mert más nemzet fia nem vállalkozhatik rá. A magyar történetnek, művelődésnek, irodalomnak, művészetnek, néprajznak oly nyugati és keleti vonatkozásait tűzte ki kutatási feladatul a fiatal tudós nemzedék elé, amelyek a többi népek szellemi világát és tudományát is a legmélyebben érdeklik: a török, bizánci-szláv s a nyugati román-germán kulturális és nyelvi kapcsolatok felderítése terén az európai tudományosságban külön ránk háruló, sőt egyenesen kötelességszerű szerepünk van. Ugyanígy a természet-tudományok birodalmában is. Európa csakis tőlünk várhatja a magyar hegyek és vizek, növény- és állatvilág, a Balaton s az Alföld elméleti felbúvárítását. De ez gazdasági érdekünk is, hogy minél több természeti kincs birtokába jussunk. Ezért szervezi meg nagy szeretettel és eréllyel az Alföld-kutatást, amely egyike az első lépéseknek a tudomány nemzeti feladatainak hosszú országútján.

Amikor így mindenütt a nemzeti specifikumot dolgozza és dolgoztatja ki a magyar föld és kultúra világában, emellett vérbeli európai is, akinek a legfinomabb fogékonysága van a kor-szellem nemzetközi áramlatai és értékei iránt. Égett a vágytól, hogy mindazokat az értékes szellemi javakat és intézményeket, amelyeket a nagy világ teremtett, hazájába is átültesse. Sokszor hangzott el ezért ellene a külföld imádatának és utánzásának vádja. Pedig mindig arra törekedett, hogy a sajátos magyar szellemi javak hagyománytökéje s az idegenből kölcsönzött elemek magasabbrendű szerves egységbe olvadjanak össze, úgy azonban, hogy a magyar lélek történetileg kikristályosodott vonásai el ne halványuljanak, hanem az új szellemi termékeknek külön szint és jellemet kölcsönözzenek.

IV.

Micsoda lelki alkat, mint energiakisugárzó forrás áll mindennek a kápráztatóan sokféle munkának és alkotásnak, kezdeményezésnek és kivitelnek középpontjában? Milyen volt ennek a nagystílusú államférfinak lelke?

A fogalmi gondolkodásnak világos észjárású logikusa s az intuíciónak mély ihletű látnöka; az érzelmeknek finom átélője, aki másokban is a legkisebb hangulati fodrozódást azonnal megérzi; a gyorsröptű, sokszor villámszerűen cikázó kombináló fantáziának teremtő művésze, óriási emlékezetnek virtuóza; a tervszerű és céltudatos akarathoz szívós hőroza. Volt benne felfokozott becsvágy, mert tudatában volt szellemi erejének; mély misziótudat lobogott benne, törhetetlenül hitte, hogy a Gondviselés reá különös feladatot bízott. Volt benne egészen az aprólékossáig menő valóságérzék, mely számol az adott feltételekkel és akadályokkal; de volt benne irreális képzelet is, mely könnyedén röpitette a rideg valóság fölött lebegő légüres térbe. Tudott szeretni és tudott gyűlölni, tudott megsemmisítő módon támadni és tudott fényes dialektikával védekezni, tudott jó barát és igazi ellenfél lenni. Ezerszínben játszó gazdag egyéniség, örökké izgalmas szenórium hihetetlenül finom visszahatóképességgel. De azért elsősorban a mindent előre kiszámítani törekvő *észnek* embere. Innen érthető, hogy a nagy kultúrpolitikusnak a kultúráról táplált fogalma egyoldalúan intellektualisztikus: a kultúra az ő szemében elsősorban tudás és a technikai készség; ellenben a kultúrának értékelésbeli, erkölcsi-érzelmi mozzanatai, amelyeknek pedig a legnagyobb szerepük van a nemzet megújításában, nem eléggé éles reliefben domborodnak ki felfogásában. Erős és világos esze mellett a másik kulcs, mely alkotásainak titkát előttünk megnyitja, hatalmas *akarata* és példátlan *munkabírása*. Azt, amit egyszer helyesnek, általános terveibe beleillőnek ismert fel, keresztülvitte minden poklokban keresztül. Hihetetlen munkabírása csak rajongó tárgyszerelméből érthető: szerelmes volt a maga eszméibe s problémáiba s ezeket gyorsan,

minél előbb meg akarta oldani s valósítani. Minthogy pedig elméje egyszerre mindig az eszmék egész rajától volt megszállva (rá valóban illet: *mens semper cogitat*), a megvalósításukra irányuló alkotóvágya cselekvő erejét állandóan a legmagasabb feszültségben tartotta és dolgoztatta: kimeríthetetlen rádiumember volt. Klebelsberg a magát tárgyának minden ízében odaadó, önfeláldozó, a munkában eléggé *alkotó embernek* megkapó példája.

Valóban genie volt. Mi a genie ismertetőjegye? Egyetemes szellem: ha bármely, addig előtte ismeretlen területre lép, rögtön megpillantja a dolgok lényegét. Nem tanulta és mégis látja. A talentum csak a maga szakterületén alkot nagyot: a genie mindenütt, ahová a sors állítja. Ha azt mondjuk, hogy Klebelsberg vérbeli kultúrpolitikus volt, akkor már kiemeltük az egyoldalú szakemberek köréből, mert hisz a kultúra egyik legegységesebb fogalom, amely az emberi tevékenységnek úgyszólván minden körét átfogja vagy összefüggésben él vele. De ő több volt az ilyen egyetemes értelemben vett kultúrpolitikusknál: bíró, historikus, gazdaságpolitikus, diplomata, közigazgatási organizátor, publicista, várcsrendező művész. *Uomo universale*, de nem a renaissance-korban, hanem ma, amikor a társadalmi élet és tudomány százsorta fejlettebb és bonyolultabb.

V.

Periklesnek, az antik görögség legnagyobb államférfiának eszménye: a görög városállamok egyesítése görög nagyhatalommá, melynek vezérállama Athén. Hiába hívja azonban meg a görög államokat pánhellén kongresszusra, Spárta a tervet elutasítja. Perikles háborút visel Spárta ellen, de sikertelenül. Amikor látja, hogy fizikai erővel nem teremtheti meg Athén hegemoniáját, hatalmi vágya szublimálódik: az athéni szellem erejével, a kultúra fölényével akarja a hegemoniát kivívni. Athént oly csodaszép várossá iparkodik fejleszteni, a tudományok és művészetek olyan gócpontjává avatni, hogy minden görög büszke legyen rá s szívét ott érezze dobogni: Athén lesz „Hellasz iskolája“. Perikles Athén kulturális felsőbbségével egyszersmind tudatosan örök eszmények és értékek szolgálatába áll. Athén kultúrájában, mint célban, nemcsak a hatalom mulékony külső csillogását óhajtotta elérni és presztizszomját kielégíteni, hanem egészen tudatosan a görög szellem mélyéből fakadó történeti kultúrhivatását is ki akarta teljesíteni. Új politikai eszménye: Athén politikai impériumát a szellem, a műveltség eszközeivel szervezte meg: nem hadvezérekkel, hanem költőkkel, amilyen Sophokles és Euripides, építészekkel, amilyen Iktinos és Mnesikles, művészekkel, amilyen Pheidias és Alkamenes.

Csakis Periklesnek mély és széles műveltsége, hatalmas szervezőereje, tervekben kifogyhatatlan fantáziája és művészi szel-
leme, szívós akarata, pénzügyi tehetsége tudta a görögségnek ezt

a legszebben virágzó korát megteremteni. Alkotó államférfiú, aki népét óriási áldozatokra tudta sugalmazni. Azonban a kikötők jövedelme, a szövetségesek adói, az Athene templomában holt tőkeként őrzött szent államkincsek feloldása, a nagy idegenforgalom haszna sem volt elég egyre nagyobb méreteket öltő monumentális terveinek megvalósítására. Másfél évtized munkája után belekeveredik a peloponnészi háborúba. Ennek kimenetele a pestis kitörése miatt ránézve gyászosra fordul. A második háborús évben ellenségei felülkerekednek, a nép kegyét elfordítják tőle, sőt közpénzek tékozlása címén törvényszék elé állítják s jelentékeny pénzbüntetésre ítélik, hogy ebből kifizethetők legyenek azok az építkezések, amelyekbe néphatározat nélkül, mai nyelven: költségvetési fedezet híján fogott. Azonban rövidesen kitűnt, hogy Athén politikai-szellemi életének irányításában Perikles megalázott lángesze pótolhatatlan. Már a következő évben újra sztratégosz-szá választják, de nemsokára a pestis elragadja. Életében folyton támadták, vádolták, elítélték: de a történelem előtt mégis az alkotások nagy Periklese maradt. Ami nagyság romjaiban megmaradt az antik Athénből, az mind Perikles géniusának erejét hirdeti.

Távol áll tőlem, hogy a mestert és a jóbarátot a szeretet és a hála magyar Periklesnek neveztesse velem: a történeti helyzet különbsége s az idő távolsága szerteleonné tenné a közös historiai nevezőt. Az egyéniség és sors hasonlósága mégis meglepő *usque ad mortem*, csak a harctéren szerzett pestis helyébe az alföldi munkatéren kapott tífuszra kell gondolnunk. Klebelsberg hite az volt, hogy a kultúra felsőbbiségével tudja a magyarság politikai fölényét is elérni és reintegrációját kivívni vagy legalább is a nemzetközi közvéleményben előkészíteni. Ezért nem riadt vissza attól, hogy a nemzetet a legnagyobb anyagi áldozatokra bírja. Tragikum, hogy a trianoni magyarságnak gazdasági feltételei, különösen a gazdasági világválság óta, nem voltak összhangban terveivel és alkotásainak méreteivel. Világszerte a gazdasági kérdés vált mindenfajta politika tengelyévé, a kultúrpolitikáé is, — csak hogy negatív előjellel. A kenyér sürgető gazdaságpolitikája mellett a kultúrpolitika valamennyi országban a huszas évek nagy lendülete után az utóbbi három esztendőben arra az útra jutott, hogy a nemzetek életében újra csak másodlagos, inkább dekoratív szerepre szorítkozzék: az általános elszegényedés ma hamar rásüti a kultúrintézményekre a fényűzés bélyegét. Nagy kultúrpolitikuskunknak meg kellett érnie, hogy az általános gazdasági zsugorodás közepett mind több művelődési intézményét, amelyet annyi szeretettel és munkával teremtet meg, a nyomorúság pillanatnyi hangulata fölösleges, hozzánk nem mért szellemi luxusnak minősítette s alkotójukat felelősségre vonta, sokszor olyasmért is, amit korábban, jobb anyagi viszonyok között, mindenki a nemzet természetes európai kultúrszükségletének érzett.

A sok támadás, számos intézményének kényszerű összezsugorítása, sőt lebontása fájdalommal töltötte el, de lényeges

alkotásainak helyességébe, igazolt voltába és történeti értékébe vetett hite soha, végső lehelletéig, nem rendült meg. Jól tudta, hogy a politika semmi esetre sem, a boldogság termőföldje. És mégis mint pszichológus megállapíthatom, hogy sokszor volt boldog. De mi a boldogság mértéke? A gyönyör? Ha ez, akkor a politika nem a boldogság epikurosi kertje, mert hisz napról-napra a legélesebben érezteti és láttatja az emberi természet gonosz, intrikus, kapzsi, irigy, féltékeny, rágalmozó, önző vonásait, amelyekkel örökösen harcban kell állani s miattuk folyton szenvedni. Az emberi boldogságnak azonban egészen másutt van a kútfeje, mint a puszta gyönyörben: viszonylag az ember akkor boldog, ha a maga lelki alkatának megfelelő életet él s munkát fejt ki, vagyis ha összhang van képességeinek belső iránya, másrészt külső életformája között: ha bensőleg érzett hivatását, képességeit kifejtheti és kiélheti. Nietzsche büszkén mondja: „Törekedjem hát a magam boldogságára? Én a *művemre* törekszem“ (Strebe ich denn nach meinem Glücke? Ich strebe nach meinem Werk). Nem veszi észre, hogy a kettő között nincs ellenmondás, sőt hogy a kettő igazában egy: akkor boldog az ember, ha a maga művén, hivatásán dolgozik. A boldogság nem puszta öröm, napsütés, hanem fájdalom, árnyék is. A boldogság a *hivatásból* fakad, amelyet az államférfi vagy bárki belsőleg érez, amely folyton űzi-hajtja, képességei kifejtésére sarkallja, noha szenvedéssel és kockázattal jár. Miért? Mert a belsőleg igazán érzett küldetésben benne rejlik az ideális elem: az eszménytudat és az ebből fakadó kötelességtudat, hogy erőit kifejtse. A vérbeli államférfi egyénfölötti értékek hordozójának is érzi magát, aki szakadatlanul dolgozik, szenved, sőt meghal az abszolútnak hitt értékekért. A belső küldetés- és sorstudat ereje a karizmatikus embert fölébe emeli a közönséges filiszter hédonizmusának. Innen a nagy államférfiak *amor fati*-ja: minden veszedelemmel és kritikával való bátor szembeszállása. A nyárspolgári „gyönyör“, „boldogság“ unalmas lapossága egyáltalában nem az a pszichológiai kulcs, amely a nagy emberek egyéniségének misztikus zárát megnyitja. Belső és külső nagy küzdelmek, lelki vívódások és erőfeszítések, személyes veszedelmek és kockázatok nélkül nincsen klasszikus méretű államférfi. A síma, csendes, harcok nélküli út nem a nagystílusú politika útja, Klebelsberg nem ezt az utat járta: küzdött, mert alkotott s alkotott, mert küzdött. Joggal mondhatta életében: *In serviendo patriae consumor*.

KORNIS GYULA.